

Ewa Pogorzala
Zamość
ewapogo@interia.pl

Działalność oświatowo – wychowawcza żydowskich kongregacji wyznaniowych w Polsce w drugiej połowie lat 40 – tych XX w.

Educational activities of Jewish religious congregations in Poland in the late 1940s.

Streszczenie:

Żydzi ocaleli po okupacji nazistowskiej rozpoczęli po wojnie odbudowę swojego życia narodowego. Stworzyli również podstawy życia religijnego. Głównym celem artykułu jest przedstawienie działalności oświatowo – wychowawczej Żydowskich Kongregacji Wyznaniowych. Prowadziły one szkoły Talmud – Tora i jesziwy. W sierpniu 1949 r. kongregacje połączyły się w Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego.

Słowa kluczowe: szkolnictwo wyznaniowe – Żydowskie Kongregacje Wyznaniowe – szkoły Talmud-Tora – jesziwy

Summary:

Jews survived the Nazi occupation started the reconstruction of the Jewish community after the war and also the bases for the religious life were constructed. The main aim of the article is to present educational activities of the Jewish Religious Congregations. They maintained Talmud-Thoras and Yeshivas. The Jewish religious congregations amalgamated at their convention of August, 1949, into the Religious Alliance of Jews in Poland.

Keywords: confessional school system – Jewish Religious Congregations – Talmud-Thoras – Yeshivas

1. Uwagi wstępne.

W latach 1944 – 1945 wśród ocalałej ludności żydowskiej odradzały się struktury życia religijnego. Początkowo organizowane samorzutnie, od lutego 1945 r. objęte zostały postanowieniami okólnika Ministerstwa Administracji Publicznej, który umożliwił grupom złożonym przynajmniej z 10 osób wyznania mojżeszowego na tworzenie żydowskich zrzeszeń religijnych dla spełniania praktyk religijnych i wychowania religijnego. Od połowy 1946 r. działały one pod nazwą żydowskie kongregacje wyznaniowe. Jednym z aspektów aktywności kongregacji było prowadzenie działalności oświatowej w formie szkół i kursów religijnych. W połowie 1948 r., po przeszło dwuletnich negocjacjach, Komitet Organizacyjny Żydowskich Kongregacji Wyznaniowych (KO ŻKW), reprezentujący kongregacje na szczeblu centralnym, przystąpił do Centralnego Komitetu Żydów w Polsce (CKŻP). W sierpniu 1949 r. utworzony został odrębny Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego (ZRWM). Na przełomie lat 40 – 50 tych XX w., w związku z emigracją ludności żydowskiej, skala aktywności kongregacji, w tym również działalność oświatowa, w porównaniu do pierwszych lat powojennych uległa znacznemu ograniczeniu.

Celem niniejszego opracowania jest próba syntezy dotychczasowych ustaleń badawczych dotyczących funkcjonowania żydowskich kongregacji wyznaniowych¹, uzupełniona analizą materiałów archiwalnych (głównie z zespołu Ministerstwa Administracji Publicznej i Urzędu ds. Wyznań). Wyodrębnienie problematyki działalności oświatowo – wychowawczej żydowskich kongregacji wyznaniowych w odrębnym studium wydaje się tym bardziej celowe, iż nierzadko autorzy niezorientowani w kwestii powojennego szkolnictwa żydowskiego w Polsce, błędnie utożsamiają szkoły religijne z innymi typami ówczesnego szkolnictwa żydowskiego².

W drugiej połowie lat 40 – tych XX w. w Polsce generalnie funkcjonowały cztery typy szkół żydowskich: szkoły Centralnego Komitetu Żydów w Polsce z języ-

¹ Problematykę tę poruszali m. in.: E. Waszkiewicz, *Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku na tle polityki wyznaniowej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej 1945 – 1968*, Wrocław 1999; E. Waszkiewicz, *Niektóre aspekty życia religijnego Żydów w powojennym Wrocławiu*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Politologia” 1997 nr 21, s. 149 – 157; E. Waszkiewicz, *The Religious Life of Lower-Silesian Jews 1945 – 1968*, [w:] *Jews in Silesia*, ed. by M. Wodziński, J. Spyra, Cracow 2001, p. 239 – 245; W. Jaworski, *Jewish Religious Communities in Upper Silesia 1945 – 1970*, [w:] *Jews in Silesia*, ed. by M. Wodziński, J. Spyra, Cracow 2001, p. 247 – 263; H. Kołodziejek, *Żydowska gmina religijna w powojennym Szczecinie*, „Przegląd Zachodniopomorski” 1998 z. 3, s. 67 – 82; K. Urban, *Wyznanie mojżeszowe w Polsce w latach 1945-61 (zarys działalności)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2006 nr 706, s. 61 – 80.

² W tym zakresie wskazać należy na przykład opracowanie A. Mezglewskiego (*Szkolnictwo wyznaniowe w Polsce w latach 1944 – 1980*. Studium historyczno – prawne, Lublin 2004, s. 30 – 32). Autor błędnie określił szkoły CKŻP i szkoły hebrajskie jako szkoły wyznaniowe. Co prawda wyraża wątpliwość co do profilu tych szkół, ale nie wspomina zupełnie o szkołach religijnych kongregacji. Stawia również błędne tezy, co do rzekomego uprzywilejowania żydowskich szkół wyznaniowych w porównaniu do katolickiego szkolnictwa wyznaniowego.

kiem wykładowym jidisz³, szkoły organizacji syjonistycznych z hebrajskim językiem nauczania⁴, prowadzone przez kongregacje wyznaniowe szkoły religijne oraz szkolnictwo zawodowe⁵. Zakres działalności oświatowej kongregacji był stosunkowo szeroki. H. Datner szacuje, że w latach 1947-1948 w Polsce przebywało około 6 tysięcy dzieci żydowskich w wieku szkolnym (7 – 14 lat), z czego 3 tysiące uczęszczało do szkół CKŻP, około tysiąca do placówek hebrajskich i również około tysiąca do szkół religijnych, a więc około jedna szóstka dzieci żydowskich odbierała tradycyjne wychowanie religijne⁶.

2. Formy działalności oświatowej żydowskich kongregacji wyznaniowych.

Powojenna działalność oświatowa żydowskich kongregacji wyznaniowych stanowiła niejako nawiązanie i kontynuację tradycji żydowskiego szkolnictwa religijnego z okresu międzywojnia. Wśród mozaiki ówczesnych żydowskich placówek oświatowych, badacze tej problematyki⁷ wskazują dwa nurty szkolnictwa żydowskiego⁸, w których pracy wychowawczej eksponowano treści religijne. Pierwszy z nich, określany jako religijny, związany z partią Agudat Israel, pro-

³ Na temat szkół CKŻP, patrz szerzej: H. Datner, *Szkoły Centralnego Komitetu Żydów w Polsce w latach 1944 – 1949*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego. Instytut Naukowy – Badawczy w Polsce” 1994 nr 1-3, s. 103 – 119; H. Datner – Śpiwak, *Instytucje opieki nad dziećmi i szkoły powszechne Centralnego Komitetu Żydów w Polsce w latach 1945 – 1946*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce” 1981 nr 3, s. 37 – 51.

⁴ Patrz szerzej: E. Pogorzała, *Szkolnictwo hebrajskie w Polsce w latach 1946 – 1949*, „Przegląd Historyczno – Oświatowy” 2006 nr 3/4, s. 139 – 158.

⁵ H. Chałupczak, T. Browarek, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918 – 1995*, Lublin 2000, s. 183 – 184.

⁶ H. Datner, *Szkoły Centralnego Komitetu Żydów w Polsce...*, s. 115.

⁷ Na temat szkolnictwa żydowskiego w Polsce w okresie międzywojennym, patrz szerzej: S. Chmielewski, *Stan szkolnictwa wśród Żydów w Polsce*, „Sprawy Narodowościowe” 1937 nr 1/2, s. 32 – 74; S. Mauersberg, *Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918 – 1939*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968, s. 160 – 190; J. Wasiluk, *Szkolnictwo żydowskie w Drugiej Rzeczypospolitej*, „Pogranicze” 1993 T. III, s. 163 – 183; M. Woźniak, *Żydowskie szkoły w II Rzeczypospolitej. Zarys problematyki*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Pedagogiczne” 1994 T. CIII, s. 91 – 104; G. Kawalec, *Szkolnictwo żydowskie w Drugiej Rzeczypospolitej (1918 – 1939)*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 2003 T. LVI, s. 33 – 49; K. Zieliński, *Szkolnictwo żydowskie w Polsce w latach 1918 – 1939*, „Almanach Historyczny” 2003 t. 5, s. 211 – 255; S. Frost, *The Jewish Schools Systems in Interwar Poland. Ideological Underpinnings*, [w:] *Jews in Poland*, vol. 1, ed. by A. Paluch, Cracow 1992, p. 235 – 244; S. Frost, *Schooling as a Socio-Political Expression. Jewish Education in Interwar Poland*, Jerusalem 1998.

⁸ S. Chmielewski wskazał sześć głównych kierunków wychowania w szkolnictwie żydowskim w okresie międzywojennym: 1) syjonistyczny – w szkołach Tarbutu z hebrajskim językiem wykładowym, kultuwujący wśród młodzieży ducha narodowego w oparciu o ideę Palestyny oraz kulturę hebrajską; negatywnie ustosunkowujący się do języka żydowskiego (jidisz); 2) świecki areligijny – w szkołach Ciszto z żydowskim językiem nauczania, nastawiony na wychowanie młodzieży w duchu socjalistycznym, negatywnie ustosunkowany do syjonizmu i języka hebrajskiego; 3) religijno-syjonistyczny – w szkołach Mizrach z polskim lub hebrajskim językiem wykładowym; 4) ogóln żydowski – w szkołach Szul-Kutu, starający się uwzględnić elementy syjonizmu, języka jidisz oraz religii; 5) religijny – w chederach, talmud torach, jeszobotach i szkołach dla dziewcząt organizacji Bet-Jakow z wykładowym językiem żydowskim; 6) ogóln państwowy – w żydowskich prywatnych szkołach średnich. (S. Chmielewski, s. 66).

wadził chedery⁹, szkoły Talmud-Tora, Bejs Jakow (dla dziewcząt) oraz jesziwy¹⁰. Drugi nurt, mieszany (o profilu religijno – świeckim) stanowiła syjonistyczno – ortodoksyjna sieć szkół Jabne utworzona przez partię Mizrachi (ruch syjonistów ortodoksów). Właśnie przedstawiciele tych dwóch partii, tj. Agudy i Mizrachi, prowadzących działalność szkolną w okresie międzywojennym, w drugiej połowie lat 40 – tych XX w., obok członków Ichudu, wchodzili w skład żydowskich kongregacji wyznaniowych¹¹.

Powstające po wyzwoleniu zrzeszenia religijne organizowały różne formy nauczania religijnego dzieci i młodzieży. I tak na przykład Zrzeszenie Religijne w Łodzi (wówczas największym skupisku ludności żydowskiej w Polsce) działalność zapoczątkowało w kwietniu 1945 r. Według informacji z lipca 1945 r. zrzeszenie prowadziło pracę oświatową w formie kursów religijnych, obejmujących naukę hebrajskiego, historii Żydów i zasad religii żydowskiej¹². Na szerszą skalę szkoły religijne najniższego szczebla zaczęły powstawać w drugiej połowie 1945 r. Zorganizowano wówczas ponad 40 placówek tego typu¹³. Wg G. Zalewskiej w czerwcu 1946 r. liczba uczniów w 36 chederach i szkołach Talmud – Tora wynosiła ponad 2 tysiące¹⁴. B. D. Weinryb dla roku 1946 r. podał dane również o 36 Talmud Torach, ale z mniejszą liczbą uczniów – 1200¹⁵.

Po napływie Żydów z ZSRR w ramach repatriacji utworzone zostały śred-

⁹ Cheder (za *Słownik Wyrazów Obcych PWN*) – żydowska początkowa szkoła religijna dla chłopców, ucząca języka hebrajskiego, Biblii i Talmudu <hebr. izba>.

¹⁰ Jesziwa (za *Słownik Wyrazów Obcych PWN*) – <hebr.> żydowska ortodoksyjna uczelnia rabinacka, szkoła, akademія talmudyczna, także jeszybot – <hebr. jesziwa, lm jeszybot (chochme) siedziba (mądrości)>.

¹¹ W okresie powojennym Mizrachi była jedyną partią religijną działającą legalnie. Główną bazę jej działalności stanowiły żydowskie kongregacje wyznaniowe. Działacze Mizrachi realizowali w kongregacjach politykę zgodną z wytycznymi ówczesnych władz. Wśród ludności żydowskiej nie miała większego znaczenia. Składała się z członków aparatu administracyjnego zatrudnionego w kongregacjach, części liberalnych rabinów oraz w niewielkim procencie z religijnych rzemieślników i robotników. Główną partią konkurencyjną wobec Mizrachi był Ichud (Zjednoczenie Syjonistów Demokratów), do którego należała większość osób praktykujących z różnych grup społecznych. Ortodoksyjno – religijna partia Aguda nie została zalegalizowana, ale działała niemal oficjalnie. Od 1946 r. działacze Agudy starali się o zarejestrowanie partii jako Stowarzyszenia Poalej Isroel, ale w połowie 1947 r. MAP ostatecznie wniosek ten odrzuciło. Pomimo tego Aguda, obok Ichudu i Mizrachi, taktowana była, nawet przez administrację terenową, jako pełnoprawny członek kongregacji wyznaniowych. (J. Adelson, *W Polsce zwanej ludową*, [w]: *Najnowsze dzieje Żydów w Polsce w zarysie (do 1955 roku)*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1993, s. 444 – 446).

¹² Z informacji żydowskiej Agencji Prasowej. O działalności Żydowskiego Zrzeszenia Religijnego, Łódź, 30 lipca 1945 r., [w]: *Dzieje Żydów...*, w *Polsce 1944 - 1968: teksty źródłowe*, oprac. A. Cata, H. Datner - Śpiewak, Warszawa 1997, dok. nr 113, s. 275 – 276.

¹³ H. Chałupczak, T. Browarek, s. 184.

¹⁴ G. Zalewska, *Szkołnictwo*, [w]: A. Cała, H. Węgrzynek, G. Zalewska, *Historia i kultura Żydów polskich. Słownik*, Warszawa 2000, s. 334.

¹⁵ B. D. Weinryb, *Poland*, [w]: *The Jews in Soviet Satellites*, ed. by P. Meyer, B. D. Weinryb, E. Duschinsky, N. Sylvain, Westport 1953, p. 287.

nie szkoły religijne – jesziwy (w Krakowie, Wrocławiu, Szczecinie). W Łodzi funkcjonowała Wyższa Szkoła Rabiniczna Netzach Israel¹⁶. Na początku 1947 r. istniało 80 kongregacji wyznaniowych. Działały 3 szkoły talmudyczne (Jeszyboty) – w Krakowie, Szczecinie i Wrocławiu¹⁷ – oraz 36 ludowe szkoły religijne – Talmud Tory¹⁸. Do szkół religijnych najniższego stopnia uczęszczało wówczas około 1000 dzieci, a w 3 jesziwach uczyło się 100 uczniów¹⁹. Dane z połowy 1948 r. mówią o 36 szkołach z 1100 uczniami²⁰. Według stanu na dn. 1 stycznia 1949 r. funkcjonowało 55 kongregacji oraz 45 „zakładów naukowych Talmud Tory (kursy religijne)”²¹. W lutym 1950 r. działało 41 kongregacji, spośród których 30 prowadziło kursy religijne dla ponad 0,5 tys. uczniów²². Ich rozmieszczenie przedstawia poniższa tabela.

¹⁶ H. Chałupczak, T. Browarek, s. 184; J. Adelson, Żydzi w Polsce 1944 – 1984, „Kalendarz Żydowski” 1985/86, s. 167.

¹⁷ W. Jaworski pisze, że w 1947 r. działała także jesziwa w Bytomiu. (W. Jaworski, Jewish Religious Communities in Upper Silesia 1945 – 1970, [w:] Jews in Silesia, ed. by M. Wodziński, J. Spyra, Cracow 2001, p. 255). W pracy Żydzi na Górnym Śląsku w latach 1945 – 1970, Sosnowiec 2001, s. 93, pisze, iż w 1947 r. w Bytomiu działały „Jeszybot” i „Waad Hacala”, natomiast w 1946 r. w Gliwicach Wyższa Szkoła Nauk Judaistycznych.

¹⁸ W następujących miejscowościach: Bolków, Bydgoszcz, Białystok, Bystrzyca, Częstochowa, Chojnów, Dzierżoniów, Duszniki Zdrój, Frydlandt, Gliwice, Kraśnik, Kudowa – Zdrój, Kalisz, Kamienna Góra, Kłodzko, Kraków, Katowice, Krosno, Lubawka, Ludwików, Łódź, Legnica, Nowa Ruda, Nowy Sącz, Opole, Piotrolesie, Świdnica, Sosnowiec, Szczecin, Solice, Tarnów, Wałbrzych, Ząbkowice, Ziębice, Zabrze, Zgierz. (Archiwum Akt Nowych w Warszawie, [dalej: AAN], Ministerstwo Administracji Publicznej [dalej: MAP], sygn. 931, k. 4. *Pismo Komitetu Organizacyjnego Żydowskich Kongregacji Wyznaniowych do Głównego Urzędu Statystycznego z 18 marca 1947 r.*)

¹⁹ H. Chałupczak, T. Browarek, s. 184.

²⁰ H. Datner, Szkoły Centralnego Komitetu Żydów w Polsce..., s. 115.

²¹ AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 5b/29, k. 3. *Sprawa wyznania mojżeszowego w Polsce – notatka służbowa, b. d. [po 10 sierpnia 1949 r.]*

²² AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 5b/32, k. 63. *Zestawienie preliminarza miesięcznego według poszczególnych kongregacji z lutego 1950 r.*

Tabela. Kursy religijne prowadzone przez żydowskie kongregacje wyznaniowe w lutym 1950 r.

	Miejscowość	Kursy religijne	
		uczniowie	nauczyciele
1.	BIELSKO	10	1
2.	BYTOM	18	1
3.	BIELAWA	24	1
4.	BOLKÓW	9	1
5.	BYSTRZYCA	8	1
6.	DZIERŻONIÓW	35	3
7.	GLIWICE	18	2
8.	GDAŃSK	5	1
9.	GLUSZYCA GÓRNA	11	1
10.	JELEŃ GÓRA	7	1
11.	KATOWICE	15	1
12.	KALISZ	7	1
13.	KRAKÓW	40	5
14.	KAMIENNA GÓRA	7	1
15.	KŁODZKO	16	2
16.	LEGNICA	50	2
17.	LUBIN	5	1
18.	LUBAWKA	10	1
19.	ŁÓDŹ	38	6
20.	NOWA RUDA	12	1
21.	PIESZYCE	22	2
22.	PRZEMYŚL	14	1
23.	PILAWA GÓRNA	24	2
24.	ŚWIEBODZICE	20	1
25.	ŚWIDNICA	12	1
26.	SZCZECIN	41	4
27.	TARNÓW	11	1
28.	WROCŁAW	30	2
29.	WAŁBRZYCH	18	2
30.	ZIĘBICE	18	2
RAZEM		555	52

Źródło: AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 5b/32, k. 63.

3. Status i zakres działalności żydowskich kongregacji wyznaniowych.

W okresie PKWN zarysował się „spór kompetencyjny” dotyczący sfery życia religijnego ocalałej ludności żydowskiej. Zorganizowany na początku sierpnia 1944 r. Komitet Żydowski w Lublinie początkowo w niektórych działaniach próbował pełnić rolę instytucji, w której kompetencjach znajdowały się także sprawy religii. W październiku, podczas reorganizacji Komitetu, utworzony został odrębny referat wyznaniowy. Uzyskał on nawet zgodę Resortu Wyznań PKWN na mianowanie rabina Safrina Feldszuha na stanowisko naczelnego rabina²³. W listopadzie 1944 r. kierownictwo nowopowstałego CKŻP przedstawiło prezydentowi KRN i przewodniczącemu PKWN memoriał, określający zakres działalności Komitetu. Projektowano w nim „odbudowę gmin żydowskich jako ośrodków kulturalnego i społecznego życia Żydów”²⁴. Mimo, iż początkowo CKŻP miał się zająć także sprawami religijnymi Żydów, to już w grudniu 1944 r. zdecydowano, że projektowany „resort religijny” (Wydział) zostanie oddzielony od CKŻP²⁵. W dniu 12 grudnia 1944 r w trakcie kolejnej reorganizacji struktury Komitetu lubelskiego referat wyznaniowy został zlikwidowany²⁶.

Na przełomie lat 1944/45 w kierowniczych gremiach państwa, dostrzegając pilną potrzebę przekształceń przedwojennych struktur gmin żydowskich, rozważano tę kwestię. W szczególności problematyką tą zajmował się dr M. Schuldenfrei (działacz Bundu, wówczas kierownik Biura Prawnego KRN). Referując sprawę przewodniczącemu PKWN opowiedział się za reformą przedwojennych gmin żydowskich, poprzez rozdzielenie spraw religijnych od świeckich (kulturalno-narodowych). Przeciw reaktywowaniu Gmin Żydowskich wypowiadał się też komunista – referent ds. żydowskich w MAP – M. Rubinstein. Według niego, gminy te były „tworem wstecznictwa i obskurantyzmu w życiu narodowym mas żydowskich. Gmina żydowska trzymała naród żydowski w separatyzmie od reszty społeczeństwa polskiego”²⁷.

Wobec narastającego konfliktu między CKŻP i religijnymi Żydami, członkami partii religijnych Aguda i Mizrachi, Ministerstwo Administracji Publicznej wydało 6 lu-

²³ A. Kopcowski, *Życie religijne 1944–1949* [online], [dostęp 30 stycznia 2008 r.], dostępny w World Wide Web: <<http://www.jews-lublin.net/index.php?page=119§ion=16>>.

²⁴ L. Olejnik, *Polityka narodowościowa Polski w latach 1944 – 1960*, Łódź 2003, s. 362.

²⁵ Tamże, s. 363.

²⁶ Sz. Herszenhorn (późniejszy kierownik Komisji Opieki nad Dzieckiem CKŻP) stwierdził wówczas: „W Centralnym Komitecie, jak i w Komitecie Miejskim sprawy religijne i resort religijny zostają oddzielone od komitetu. Wszelkie religijne potrzeby są rzeczą prywatną i jako takie powinny egzystować jako samodzielna jednostka, nie mająca nic wspólnego z Komitetem Żydowskim. Jednakże tak jak w Centralnym Komitecie, tak i w Lubelskim znajdują się fundusze dla potrzeb religijnych i są w każdej chwili do dyspozycji”. (Cyt. za: A. Kopcowski).

²⁷ Opinie te legły u podstaw wydanego przez MAP w lutym 1945 r. okólnika o tymczasowym uregulowaniu spraw wyznaniowych ludności żydowskiej. (L. Olejnik, s. 364).

tego 1945 r. okólnik *O tymczasowym uregulowaniu spraw wyznaniowych ludności żydowskiej*²⁸. Okólnik stanowił, iż „Celem umożliwienia obywatelom wyznania mojżeszowego swobodnego wykonywania ich praktyk religijnych zgodnie z art. 111 Konstytucji zezwala się grupom złożonym z przynajmniej 10 obywateli tego wyznania na tworzenie Żydowskiego Zrzeszenia Religijnego dla organizowania, utrzymywania i wykonywania wszelkich praktyk i obrzędów żydowskiego kultu oraz wychowania religijnego”²⁹.

Organem reprezentujących religijnych Żydów był Komitet Organizacyjny Żydowskich Zrzeszeń Religijnych (KO ŻZR). Była to instytucja nadrzędna wobec powstających na terenie Polski zrzeszeń lokalnych. Pierwsze posiedzenie KO ŻZR odbyło się 27 listopada 1945 r. w Warszawie. Pierwszy zjazd Żydowskich Zrzeszeń Religijnych z całej Polski odbył w dniu 14 lutego 1946 r. w Krakowie³⁰. W maju 1946 r. Naczelna Rada Religijna podjęła inicjatywę zmiany nazwy Zrzeszenia na Żydowska Kongregacja Wyznaniowa (ŻKW). W czerwcu 1946 r. Departament Polityczny MAP zaakceptował zmianę nazwy³¹.

W maju 1946 r. KO ŻZR oprotestował przedłożony w MAP projekt statutu CKŻP, w którym umieszczono punkt dotyczący „zaspokajania potrzeb religijnych ludności żydowskiej”³². Argumentowano, iż taki zapis w statucie CKŻP był sprzeczny z okólnikiem MAP z 10 lutego 1945 r., zgodnie z którym sprawami wyznaniowymi Żydów miały się zajmować wyłącznie Żydowskie Zrzeszenie Religijne w Polsce oraz Naczelna Rada Religijna Żydów Polskich³³.

Mimo konfliktu pomiędzy CKŻP i KO ŻZR prawie od początku, tj. od maja 1946 r., podjęto rozmowy na temat współpracy i możliwości połączenia się. Komitet Organizacyjny ŻZR w końcu maja 1946 r. w piśmie do ZG CKŻP zastrzegł swoją niezależność³⁴. Wyrażono jednak „gotowość do ustalenia platformy koordynacji pracy z CKŻP”³⁵. W kongregacjach pomiędzy działaczami Agudy i Mizrachi trwała rywalizacja o wpływy,

²⁸ E. Waszkiewicz., *Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku...*, s. 43.

²⁹ AAN, MAP, sygn. 788, k. 6. *Okólnik Departamentu Wyznaniowego MAP z lutego 1945 r. w sprawie tymczasowego uregulowania spraw wyznaniowych ludności żydowskiej*.

³⁰ E. Waszkiewicz., *Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku...*, s. 47 – 48.

³¹ Tamże, s. 49; AAN, MAP, sygn. 794, k. 73. *Pismo Departamentu Politycznego MAP do Departamentu Wyznaniowego MAP z 6 czerwca 1946 r.*

³² AAN, MAP, sygn. 794, k. 2. *Pismo KO ŻZR do Departamentu Politycznego MAP z 21 maja 1945 r.*

³³ Tamże.

³⁴ Stwierdzono, iż „Zrzeszenie Religijne jako instytucja wyznaniowa powołana przez Rząd RP okólnikiem Departamentu Wyznań MAP z 10 lutego 1945 r. (...) jest instytucją samodzielną i nie może podlegać ani podporządkowywać się żadnym innym instytucjom społecznym i politycznym w kraju (...). Zrzeszenia Religijne w żadnym wypadku nie mogą zrezygnować ze swej autonomii”. (AAN, MAP, sygn. 794, k. 7. *Pismo KO ŻZR do CKŻP z 30 maja 1946 r.*)

³⁵ E. Waszkiewicz., *Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku...*, s. 50.

zaś główny spór dotyczył formy organizacyjnej kongregacji. Trzecia partia wchodząca w skład kongregacji – Ichud zajmowała w tej kwestii początkowo stanowisko neutralne. Działacze Mizrachi optowali na rzecz przystąpienia do CKŻP, zyskując tym samym poparcie polskich władz administracyjnych³⁶. Działacze nielegalnej, ale tolerowanej przez władze, Agudy obawiali się, iż przystąpienie do CKŻP spowoduje utratę religijnego charakteru kongregacji i *de facto* ich przekształcenie w instytucje świeckie. Przedstawiciele Agudy dążyli do przekształcenia kongregacji na wzór przedwojennych gmin wyznaniowych. Według J. Adelsona mimo, iż większość działaczy Agudy występowała formalnie jako działacze legalnego Ichudu, to jednak postawa działaczy tej ostatniej organizacji, wchodzącej w skład CKŻP, i jej poparcie dla stanowiska Mizrachi, ostatecznie zdecydowały o przystąpieniu kongregacji do CKŻP³⁷.

Zapoczątkowane w 1946 r. rozmowy dotyczące przystąpienia kongregacji do CKŻP toczyły się przez okres dwóch lat. Ostatecznie w czerwcu 1948 r. na posiedzeniu KO ŻKW postanowiono przystąpić do CKŻP³⁸. W dniach 9 – 10 sierpnia 1949 r. powstał w Warszawie z połączenia wszystkich kongregacji Związek Religijny Wyznania Mojżeszowego³⁹.

4. Stosunek CKŻP do działalności oświatowej żydowskich kongregacji wyznaniowych.

Na forum CKŻP konflikt między zwolennikami wychowania świeckiego a stronnikami uwzględnienia edukacji religijnej nie nabrał większego znaczenia ze względu na brak obecności reprezentantów Mizrachi i Agudy w CKŻP (Mizrachi uzyskała przedstawiciela dopiero w 1948 r.)⁴⁰. W lipcu 1945 r. na plenarnym posiedzeniu CKŻP uzgodniony został docelowy model szkoły dla dzieci żydowskich, tj. szkoły ludowe dla dzieci w wieku 7 – 15 lat z żydowskim językiem wykładowym oraz obowiązkową nauką języka hebrajskiego⁴¹. Kwestia nauczania religii nie została wówczas zupełnie podniesiona, a tworzony system szkolny CKŻP miał charakter świecki. Problem pozostawała natomiast kwestia wychowania religijnego dzieci żydowskich, przeby-

³⁶ Przedstawiciel Mizrachi ppłk Dawid Kahane (naczelný rabin Wojska Polskiego) pełnił funkcję przewodniczącego Komitetu Wykonawczego Naczelnej Rady Religijnej. Administracja państwowa przy pomocy rabina Kahane i działaczy Mizrachi wywierała nacisk na Komitet, by przystąpić do struktur CKŻP. MAP w zamian za akces do CKŻP obiecało zatwierdzić status Komitetu Organizacyjnego ŻKW, a tym samym oparcie działalności kongregacji na trwałych podstawach. (J. Adelson, *W Polsce zwanej ludową...*, s. 431 – 432).

³⁷ Tamże, s. 432.

³⁸ AAN, MAP, sygn. 794, k. 67. *Pismo KO ŻKW do Departamentu Wyznań MAP z 9 czerwca 1948 r.*

³⁹ E. Waszkiewicz, *Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku...*, s. 103.

⁴⁰ A. Grabski, *Działalność komunistów wśród Żydów w Polsce (1944 – 1949)*, Warszawa 2000, s. 152.

⁴¹ AŻIH, Prezydium CKŻP, sygn. 303/I/1, k. 91. *Protokół plenarnego posiedzenia CKŻP w dniu 5 lipca 1945 r.*

wających w placówkach opiekuńczych Komitetu. Aktywiści oświatowi CKŻP sprzeciwiali się posyłaniu przez stowarzyszenia religijne rabinów do placówek oświatowo – wychowawczych Komitetu⁴². W październiku 1945 r. przedstawiciel Komisji Opieki na Dzieckiem przedstawił w trakcie obrad Prezydium CKŻP stanowisko, zgodnie z którym wychowanie w domach dziecka podległych Komitetowi ma mieć charakter świecki, m. in. wskazując niedzielę jako dzień odpoczynku. Odrzucono tym samym propozycję H. Parnasa, reprezentanta Ichudu, zakładającą odpoczynek w soboty, możliwość nauczania religii oraz przestrzegania świąt religijnych⁴³.

Jak już wspomniano od maja 1946 r. podjęto rozmowy pomiędzy KO ŻŻR a CKŻP odnośnie współpracy i ewentualnego połączenia się. Jednym z warunków postawionych przez kongregację była kwestia obchodzenia świąt żydowskich oraz soboty jako dnia odpoczynku we wszystkich instytucjach podległych CKŻP oraz wprowadzenia do wszystkich domów dziecka, pól internatów, szkół nauki religii celem zapewnienia dzieciom i młodzieży żydowskiej wychowania religijnego⁴⁴.

W okresie negocjacji pomiędzy KO ŻKW a CKŻP odnośnie przystąpienia kongregacji do struktur Komitetu jedną z zasadniczych kwestii spornych stał się problem prawa kongregacji do prowadzenia działalności oświatowej. W maju 1947 r. CKŻP oprotestował w Departamencie Politycznym MAP projekt ustawy o organizacji żydowskiego życia religijnego, w którym wśród kompetencji żydowskich kongregacji wyznaniowych przewidziano „czuwanie nad wychowaniem religijnym młodzieży oraz zakładanie i utrzymywanie szkół religijnych”⁴⁵.

W późniejszym projekcie przystąpienia KO ŻKW do CKŻP z listopada 1947 r. zakładano jako jedną z podstawowych zasad współpracy uznanie prawa kongregacji do organizowania i utrzymywania szkolnictwa religijnego, zakładania szkół religijnych z programem szkół powszechnych, szkół zawodowych dla religijnej młodzieży żydowskiej, kursów dokształcających, wysyłania nauczycieli religii do szkół powszechnych oraz umożliwienie dzieciom uczęszczającym do szkół powszechnych

⁴² *Pismo działaczki oświatowej Idy Merzan do Sekretarza Frakcji PPR przy CKŻP z 1945 r.*, [w:] *Dzieje Żydów...*, dok. nr 10, s. 242.

⁴³ A. Grabski, s. 153.

⁴⁴ E. Waszkiewicz, *Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku...*, s. 50.

⁴⁵ Projekt ustawy uznano za bezzasadny w związku „z wnioskiem o nadanie CKŻP charakteru instytucji o wyższej użyteczności publicznej i wyłączności działania” wśród społeczności żydowskiej. (AAN, MAP, sygn. 788, k. 159. *Pismo CKŻP do Departamentu Politycznego MAP z 7 maja 1947 r.*; k. 160. *Projekt ustawy o organizacji żydowskiego życia religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej*).

komitetów żydowskich pobierania nauki religii w szkołach kongregacji⁴⁶. CKŻP opowiedział się jednak za wersją projektu współpracy, który nie uwzględniał wśród kompetencji Kongregacji zadań w zakresie szkolnictwa religijnego, a jedynie organizowanie i pielęgnowanie zwyczajów i praw żydowskich. Ta wersja projektu została wstępnie zaakceptowana przez przedstawicieli Kongregacji. Wniesiono jednak propozycję poprawek, a mianowicie zapis o obowiązkowym przestrzeganiu soboty jako dnia wolnego we wszystkich instytucjach CKŻP, uznania kompetencji Kongregacji do organizowania i prowadzenia instytucji „Talmud – Tory i Jeszybotów” oraz rozdzielenia systemu finansowego CKŻP i Kongregacji⁴⁷.

W marcu 1948 r. odbyło się wspólne posiedzenie Prezydium CKŻP i Kongregacji. Stanowisko Komitetu przewidywało zgodę na odrębny budżet kongregacji oraz tolerowanie „dotychczas” istniejących szkół religijnych. Kwestią sporną pozostała sprawa soboty jako dnia wolnego od pracy. Ponieważ przedstawiciele Kongregacji bez porozumienia z Radą Rabinacką nie mogli ustosunkować się do tej kwestii, nie zapadły ostateczne rozstrzygnięcia⁴⁸. Dopiero w czerwcu 1948 r. KO ŻKW zawiadomił Departament Wyznaniowy MAP, iż na plenarnym posiedzeniu Komitetu Organizacyjnego w dn. 1 czerwca 1948 r. postanowiono przystąpić do CKŻP⁴⁹.

5. Stosunek władz polskich do działalności oświatowej żydowskich kongregacji wyznaniowych.

Proces tworzenia szkolnictwa żydowskiego w okresie powojennym miał charakter samorzutny i niezależny od polskiej administracji oświatowej. Do przełomu lat 1947/48 Ministerstwo Oświaty i lokalne władze szkolne generalnie nie angażowały się w sprawy szkół prowadzonych przez instytucje i organizacje żydowskie. Znamienne w tym względzie jest opinia Komisarza Rządu do spraw Produktywizacji Ludności Żydowskiej, powołanego na mocy uchwały Rady Ministrów z dn. 25 lipca

⁴⁶ AAN, MAP, sygn. 794, k. 21. *Pismo Departamentu Wyznaniowego MAP do Departamentu Politycznego MAP z 7 listopada 1947 r.*; k. 72 – 73. *Odpis projektu w sprawie przystąpienia Komitetu Organizacyjnego Żydowskiej Kongregacji Wyznaniowej do Centralnego Komitetu Żydów w Polsce*.

⁴⁷ AAN, MAP, sygn. 794, k. 24. *Pismo CKŻP do Wydziału Narodowościowego MAP z 15 listopada 1947 r.*, [w załączeniu 3 projekty połączenia się Kongregacji z CKŻP]; k. 27. *Projekt nr 3 w sprawie przyłączenia Kongregacji Religijnej do CKŻP*; k. 52. *Pismo KO ŻKW do CKŻP b. d.* [po 13 listopada 1947 r.]

⁴⁸ AAN, MAP, sygn. 794, k. 54. *Protokół z posiedzenia Prezydium CKŻP z Kongregacją Religijną z 3 marca 1947 r. odbytego w sprawie połączenia się Kongregacji Religijnej z CKŻP*.

⁴⁹ AAN, MAP, sygn. 794, k. 67. *Pismo KO ŻKW do Departamentu Wyznań MAP z 9 czerwca 1948 r.*; *Z Biuletynu Żydowskiej Agencji Prasowej. O podporządkowaniu kongregacji wyznaniowych Centralnemu Komitetowi Żydów w Polsce, Warszawa, 1 czerwca 1948 r.*, [w:] *Dzieje Żydów...*, dok. nr 117, s. 279 – 280.

1946 r.⁵⁰, w celu koordynacji pomocy rządowej na rzecz odbudowy podstaw egzystencji społeczności żydowskiej w Polsce. Wśród jego zadań znalazła się również kwestia unormowania sytuacji w dziedzinie szkolnictwa. W sprawozdaniu z połowy 1947 r., podsumowującym roczną działalność, w odniesieniu do spraw oświaty stwierdzono: „Różne instytucje i ugrupowania, posiadające pieniądze tworzyły w miarę potrzeby, a nawet bez potrzeby (szkoły wyznaniowe, tarbutowe), szereg instytucji szkolnych w formach swoich jeszcze bardziej oderwane od poczynań i nadzoru państwa w tej dziedzinie, niż to ma miejsce w dziedzinie form opieki społecznej”⁵¹. Komisarz zwrócił również uwagę na świadome nieangażowanie się lokalnych urzędników oświatowych w sprawy szkół żydowskich. Zarzucał, iż Ministerstwo Oświaty nie wypracowało klarownego stanowiska wobec szkolnictwa narodowościowego, jak również nie przesłało kuratoriom i inspektoratom szkolnym stosownych instrukcji i wytycznych w tym względzie, a tym samym szkoły dla dzieci żydowskich pozbawione były nadzoru państwowego. Stwierdził również: „w tej dziedzinie panuje całkowita samodzielność od ingerencji państwa, która zresztą nie wychodzi na zdrowie demokratycznemu społeczeństwu żydowskiemu, a wznawia, nie mając istotnych potrzeb i podstaw ku temu, przestarzałe tradycje chederowskie”. W podsumowaniu stwierdził, iż w sprawach uregulowania spraw szkolnictwa prowadzonego przez organizacje żydowskie Komisariat nie mógł odegrać żadnej roli⁵².

Od 1947 r. władze administracyjne rozpoczęły bacznie przyglądać się działalności związku religijnego Żydów. MAP zarządził przeprowadzenie kontroli w warszawskim KO ŻZR, a następnie kontrole kongregacji terenowych. W lutym 1948 r. przedstawiciele MAP i MZO przeprowadzili lustrację Kongregacji we Wrocławiu. Wykazała ona, że miejscowe władze administracyjne zupełnie nie są zorientowane co do działalności kongregacji. Kontrolą objęto również szkołę wyznaniową Talmud Tora, w której uczyło się wówczas około 50 dzieci. W raporcie pokontrolnym stwierdzono, iż budynek szkolny jest nieodpowiedni do celów oświatowych⁵³.

Prawdopodobnie wyniki tej kontroli, jak również prowadzona na przełomie lat 1947/48 akcja legalizacji szkół CKŻP, spowodowały zainteresowanie się administracji oświatowej działalnością kongregacji i szkolnictwem religijnym. Kuratorium Okręgu Szkolnego Wrocławskiego w kwietniu 1948 r. następująco charakteryzowało

⁵⁰ AAN, MAP, sygn. 786, k. 72. *Uchwała RM z dn. 25 lipca 1946 r. w przedmiocie powołania Komisarza Rządu ds. Produktywizacji Ludności Żydowskiej.*

⁵¹ AAN, PZPR, sygn. 295/VII/119, k. 232. *Sprawozdanie z działalności Komisarza Rządu do spraw Produktywizacji Ludności Żydowskiej w Polsce za okres od sierpnia 1946 r. do zakończenia działalności.*

⁵² Tamże, k. 233.

⁵³ E. Waszkiewicz, *Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku...*, s. 83 – 84.

to szkolnictwo: „Obok szkół żydowskich i hebrajskich prawie we wszystkich ośrodkach żydowskich istnieją szkoły wyznaniowe tzw. <chedery> utrzymywane przez Komitet Organizacyjny Żydowskich Kongregacji Wyznaniowych – centrala w Warszawie, ul. Twarda 6. W szkołach tych dzieci od 6 do 10 lat, uczęszczające bądź do szkół publicznych, bądź też do prywatnych żydowskich i hebrajskich lub też tylko do chederu, gdzie uczą się w zakresie pierwszych trzech lat nauki szkolnej. Organizacja pracy dydaktycznej w tych chederach nawet w minimalnym zakresie nie odpowiada pojęciu szkoły, a pracy wychowawczej w tych szkołach faktycznie nie ma, gdyż ogranicza się ona do mechanicznego czytania Biblii i innych ksiąg religijnych (talmud). Chedery te są pod wpływami ortodoksyjnych organizacji Beis – Jakow, Mizrachi i Aguda. Ze względu na to, że młodzież żydowska ma zapewnioną naukę w szkołach publicznych lub prywatnych, pobieranie nauki w chederach nawet w zakresie pierwszych lat nauki szkolnej winno być zabronione”⁵⁴.

Na podstawie wyników kontroli przeprowadzonych na początku 1948 r. Departament Polityczny MAP stwierdził, iż gospodarka finansowa zlustrowanych kongregacji była prowadzona niezgodnie z obowiązującymi zasadami księgowości. Na podstawie tej opinii MAP zarządziło przeprowadzenie kontroli wszystkich kongregacji na terenie Ziemi Odzyskanych. I tak kolejną kontrolę we wrocławskiej Kongregacji przeprowadzono w czerwcu 1948 r. W protokole odnotowano, że w szkole religijnej (Talmud – Tora), gdzie specjalnie jest uwzględniony język hebrajski uczy się 60 uczniów⁵⁵.

W drugiej połowie 1949 r. MAP w ramach procedury rejestracji lokalnych kongregacji (po utworzeniu ZRWM), zgodnie z postanowieniami Dekretu z dn. 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach⁵⁶, wymagało m. in. informacji czy stowarzyszenie prowadzi bursy, kursy, szkoły, przedszkola lub ochronki⁵⁷. Brak jest natomiast przekazów źródłowych, które wskazywałyby na zainteresowanie się tym problemem centralnych władz oświatowych, tj. ówczesnego Ministerstwa Oświaty.

6. Ograniczenie działalności żydowskich kongregacji wyznaniowych.

Ograniczanie działalności żydowskich kongregacji wyznaniowych wpisywało się w ogólny nurt likwidacji pluralizmu w środowisku żydowskim pod koniec lat

⁵⁴ Tamże, s. 88; AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 1764, k. 183 – 184. *Pismo KOS Wrocławskiego do Ministerstwa Oświaty z 13 kwietnia 1948 r.*

⁵⁵ E. Waszkiewicz, *Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku...*, s. 85 – 86.

⁵⁶ Dz. U. Nr 45, poz. 335. Rozporządzenie Ministra Administracji Publicznej z dnia 6 sierpnia 1949 r. w sprawie wykonania dekretu z dnia 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach (Dz. U. Nr 47, poz. 358).

⁵⁷ AAN, MAP, sygn. 794, k. 70. *Formularz dla osób ubiegających się o uregulowanie bytu prawnego zrzeszenia zgodnie z Dekretem z dn. 5 sierpnia 1949 r. o zmianie niektórych przepisów prawa o stowarzyszeniach* – Dz. U. Nr 45, poz. 335.

40 – tych XX w., w tym przede wszystkim likwidacji ruchu syjonistycznego. Proces opanowania przez komunistów żydowskich instytucji oświatowo – wychowawczych i kulturalnych ugruntowała narada nauczycieli żydowskich, literatów, działaczy kulturalnych i społecznych odbyta w dn. 5 – 6 marca 1949 r. w Warszawie. Przyjęto na niej rezolucję w sprawie szkolnictwa żydowskiego, w której postulowano zgodnie z uchwałami łódzkiej konferencji nauczycielskiej z 1946 r. oraz zjazdu komitetów żydowskich z lutego 1949 r., przeprowadzić ujednoczenie szkolnictwa żydowskiego w Polsce⁵⁸. W referacie wygłoszonym na konferencji I. Felhendler stwierdził, iż „rezultaty dzisiejsze osiągnęliśmy w walce ze średniowiecznymi <chederami>”⁵⁹. Postulował również, by wzmocnić działalność uświadamiającą wśród rodziców, posyłających swe dzieci do „chederów”.

Wiosną 1949 r. komuniści żydowscy postulowali, aby „stopniowo likwidować organizacje syjonistyczne, a działalność organizacji klerykałnych sprowadzić wyłącznie do spraw religijnych”⁶⁰. W sierpniu 1949 r. na posiedzeniu Sekretariatu KC PZPR zapadła decyzja o zezwoleniu na emigrację. Wśród grup, których wyjazd należało popierać, wskazano „elementy klerykałne i syjonistyczne”⁶¹. W grudniu 1949 r. MAP ustaliło terminy likwidacji organizacji syjonistycznych, w tym partii Mizrahi (do 1 grudnia 1949 r.) oraz Ichudu (do 1 stycznia 1950 r.)⁶²

Po powstaniu ZRWM, kontrolowany przez komunistów żydowskich CKŻP, ponownie podniósł kwestię prawa kongregacji do prowadzenia szkół religijnych. W styczniu 1950 r. CKŻP, informując Departament Polityczny MAP o sytuacji kongregacji wyznaniowych, protestował przeciwko prowadzeniu przez nie działalności edukacyjnej w formie szkół lub kursów. Podkreślano, iż tzw. chedery nie podlegają Ministerstwu Oświaty, działają półlegalnie i prowadzone są w nieodpowiednich budynkach („w warunkach urągających elementarnym wymogom higieny”)⁶³.

Lokalne kongregacje przestawały istnieć samorzutnie, wobec braku wiernych na skutek emigracji Żydów⁶⁴. Już w styczniu 1950 r. CKŻP informował Departament

⁵⁸ AAN, PZPR, sygn. 237/XVII/81, k. 45; AŻIH, Wydział Oświaty CKŻP, sygn. 303/IX/581, k. 127. *Rezolucja w sprawie szkolnictwa żydowskiego powzięta na naradzie w dniach 5 – 6 marca 1949 r. w Warszawie.*

⁵⁹ AAN, PZPR, sygn. 237/XVII/81, k. 46. AŻIH, Wydział Oświaty CKŻP, sygn. 303/IX/48, k. 1. *Streszczenie referatu I. Felhendlera „Podstawy ideologiczne naszej pracy szkolnej” wygłoszonego na konferencji szkolnictwa żydowskiego.*

⁶⁰ *Z notatki dla Sekretariatu KC PZPR o żydowskich instytucjach działających w Polsce, wiosna 1949 r.*, [w:] *Dzieje Żydów...*, dok. nr 80, s. 204.

⁶¹ B. Szaynok, *Komuniści w Polsce (PPR/PZPR) wobec ludności żydowskiej (1945 – 1953), „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004 nr 2, s. 197.*

⁶² AAN, MAP, sygn. 790, k. 27. *Pismo MAP do urzędów wojewódzkich i zarządów m. st. Warszawy i m. Łodzi z 13 grudnia 1949 r. (opatrzone klauzulami „tajne” i „. pilne”).*

⁶³ AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 5b/32, k. 55. *Pismo CKŻP do Departamentu Politycznego MAP z 31 stycznia 1950 r.*

⁶⁴ E. Waszkiewicz, *Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku...*, s. 125.

Polityczny MAP iż „kongregacja religijna i jej agendy w kraju zostały znacznie skurczone na skutek trwającego wyjazdu jej członków do Izraela”⁶⁵. Ogółem w okresie od września 1949 r. do lutego 1951 r. wyjechało z Polski około 28 tys. Żydów (w tym 5 – 6 tys. dzieci w wieku do lat 13). Stanowiło to około 30% populacji⁶⁶.

7. Uwagi końcowe.

Mimo iż oficjalnie władze polskie deklarowały, że ZRWM korzysta z pełni praw uznanego związku religijnego⁶⁷, to w praktyce, w związku z zaprzestaniem działalności Jointu oraz popieraniem emigracji ludności religijnej, od 1950 r. nastąpiło znaczne ograniczenie działalności kongregacji⁶⁸. Stosunki między świeckim Towarzystwem Społeczno – Kulturalnego Żydów (TSKŻ), utworzonym w październiku 1950 r. z połączenia CKŻP i Żydowskiego Towarzystwa Kultury, a Związkiem Religijnym Wyznania Mojżeszowego były w latach 50–tych napięte. Obie organizacje zmierzały bowiem do pozyskiwania wpływów wśród ludności żydowskiej. TSKŻ krytykował szkoły religijne prowadzone przy kongregacjach⁶⁹.

Jak już wspomniano, w lutym 1950 r. działało 41 kongregacji, spośród których 30 prowadziło kursy religijne dla ponad 0,5 tys. uczniów⁷⁰. Kursy te obejmowały dzieci najmłodsze, w wieku przedszkolnym, nie podlegające jeszcze obowiązkowi szkolnemu, zaś dzieci starsze realizowały obowiązek szkolny w placówkach polskich lub upaństwowionych szkołach żydowskich, a uczestnictwo w kursach religijnych stawało się dla nich dodatkową, nie zaś podstawową formą nauki. Polskie władze tolerowały ich istnienie, choć w niektórych przypadkach lokalna administracja oświatowa dążyła do ich likwidacji⁷¹. W pierwszej połowie lat 50 – tych XX w. oficjalne de-

⁶⁵ AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 5b/32, k. 55. *Pismo CKŻP do Departamentu Politycznego MAP z 31 stycznia 1950 r.*

⁶⁶ M. Pisarski, *Emigracja Żydów z Polski w latach 1945 – 1951*, [w:] A. Grabski, M. Pisarski, A. Stankowski, *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 r.*, red. J. Tomaszewski, Warszawa 1997, s. 72.

⁶⁷ Statement of the Ministry of Public Administration, „Jewish Life in Poland” 1950 January no. 10, p. 1.

⁶⁸ J. Adelson, *W Polsce zwanej ludową...*, s. 433.

⁶⁹ E. Waszkiewicz, *Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku...*, s. 126.

⁷⁰ AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 5b/32, k. 63. *Zestawienie preliminarza miesięcznego według poszczególnych kongregacji z lutego 1950 r.*

⁷¹ Na przykład na początku 1952 r. ZRWM interweniował w Urzędzie ds. Wyznań w sprawie kongregacji w Bytomiu, która prowadziła kursy religijne dla dzieci w wieku przedszkolnym. Tamtejszy Referat ds. Wyznań oraz Wydział Oświaty Wojewódzkiej Rady Narodowej w Katowicach poleciły kursy te zlikwidować. (AAN, Urząd ds. Wyznań, sygn. 13/370, k. 1. *Pismo ZRWM do Urzędu ds. Wyznań z 9 stycznia 1952 r.*) W październiku 1951 r. na forum oddziału TSKŻ w Łodzi kontrowersje wzbudziła sprawa istnienia rzekomego chederu, oraz fakt iż w porównaniu z rokiem poprzednim liczba uczących w nim dzieci wzrosła z 25 do 50. Wkrótce okazało się, że to nie „cheder”, a niezalegalizowane przedszkole religijne. Tym niemniej Łódzki Komitet PZPR wyraził zgodę na przyjmowanie do przedszkoli państwowych nawet dzieci matek niepracujących, żeby odciągnąć dzieci od tej placówki. (G. Berendt, *Życie żydowskie w Polsce w latach 1950 – 1956. Z dziejów Towarzystwa Społeczno – Kulturalnego Żydów w Polsce*, Gdańsk 2006, s. 197).

klaracje ZRWM, warunkowane względami pragmatycznymi, wyrażały jednoznaczne poparcie dla Polski Ludowej. We wrześniu 1951 r. na Nadzwyczajnym Związkowym Zjeździe Kongregacji uchwalono rezolucję, w której postulowano „Włączyć się w ogólny marsz ludności pracującej Polski Ludowej do socjalizmu i wytężonej pracy na odcinkach: gospodarczym, społecznym i kulturalnym, wziąć czynny udział w wykonaniu i przekroczeniu Narodowego Planu Sześcioletniego”. Dalej zaś „Każdy na swoim odcinku przyczynić się do maksymalnego zaktywizowania religijnej ludności żydowskiej w walce o socjalizm i światowy pokój”⁷².

Struktury Związku Religijnego Wyznania Mojżeszowego i lokalne żydowskie kongregacje uaktywniła w drugiej połowie lat 50 – tych XX w. kolejna fala repatriacji z ZSRR. Działacze TSKŻ negatywnie ustosunkowywali się jednak do ich aktywności. Informowano władze, że „kongregacje prowadzą w chederach, które nie posiadają żadnego statusu prawnego w Polsce, naukę języka hebrajskiego, ponadto jeszcze dla dzieci i młodzieży prowadzi się tę naukę w domach prywatnych (Wałbrzych) i na specjalnych kursach. Rodzicom dzieci, które wyróżniają się w nauce, daje się premie pieniężne”⁷³. ZG TSKŻ postulował nawet wprowadzenie do szkół żydowskich nauczania języka hebrajskiego, by tym sposobem ograniczyć wpływy kongregacji wyznaniowych w środowisku żydowskim. Wśród repatriantów zainteresowanie nauką języka hebrajskiego było stosunkowo wysokie, stąd też decydowano się na posyłanie dzieci na naukę organizowaną przez kongregacje, nie zaś do istniejących wówczas szkół z dodatkową nauką języka jidisz. W tej sytuacji działacze TSKŻ podnosili zarzuty o łamaniu zasady świeckości wychowania w prowadzonych przez kongregacje „*chederach*”⁷⁴. Równoległa fala emigracji powodowała jednak zmniejszanie się skali aktywności kongregacji i spadek zainteresowania nauką na kursach religijnych⁷⁵.

⁷² Cyt. za: A. Grabski, Sytuacja Żydów w Polsce w latach 1950 – 1957, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego” 2000, nr 4, s. 507.

⁷³ AAN, PZPR, sygn. 237/XIV/138, k. 100. *Tajna notatka opracowana w oparciu o rozmowy przeprowadzone z aktywnym partyjnym i działaczami TSKŻ oraz towarzyszami z komitetów wojewódzkich PZPR przez przedstawicieli Komisji ds. Narodowościowych KC PZPR, MSW i ZG TSKŻ w dn. 12 – 15 maja 1959 r.*

⁷⁴ Por.: „W środowisku żydowskim jest natomiast wielkie zainteresowanie ze strony rodziców tym przedmiotem. Wykorzystuje to Związek Religijny Żydów, który w swoich chederach (szkołach religijnych) wprowadza nauczanie języka hebrajskiego. Niektórzy uczniowie szkół średnich chcąc korzystać z nauki języka hebrajskiego uczęszczają do chederu. Biorąc pod uwagę, że szkoła żydowska jest szkołą świecką, <wychowanie> w chederze koliduje z założeniami wychowawczymi naszej szkoły”. (AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 1751, k. 126. „Uwagi i wnioski o szkolnictwie żydowskim” – notatka TSKŻ z listopada 1958 r.)

⁷⁵ Na przykład Talmud – Tora przy kongregacji wrocławskiej na przestrzeni lat 50 – tych funkcjonowała z przerwami spowodowanymi brakiem dzieci. W grudniu 1957 r. uczęszczało do niej 30 dzieci. W lutym 1961 r. w szkole Talmud-Tory przy ulicy Włodkowska uczyło się zaledwie 10 dzieci. W 1962 r. szkoła religijna przy Kongregacji przestała istnieć, gdyż nie było już dzieci chętnych do nauki. (E. Waszkiewicz., Kongregacja Wyznania Mojżeszowego na Dolnym Śląsku..., s. 119, 139).